

УДК 78.2У; 78.491

Цитування:

Чен Менвей. Приклади концертно-виконавської діяльності західних скрипалів у Китаї в першій третині ХХ століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 3. С. 328–333.

Чен Менвей,

аспірантка Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0002-1317-4013>
irant2007@ukr.net

Chen Mengwei. (2023). Examples of Concert and Performance Activities of Western Violinists in China in the First Third of the XXth Century. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 3, 328–333 [in Ukrainian].

ПРИКЛАДИ КОНЦЕРТНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНИХ СКРИПАЛІВ У КИТАЇ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Мета дослідження полягає у віднайденні фактів та проведення панорамного огляду концертних виступів найвідоміших скрипалів Заходу в Китаї в першій третині ХХ ст. для спостереження над еволютивною динамікою впливу міжнародних контактів на процес становлення професійного китайського скрипкового мистецтва. **Методологія дослідження.** Реалізація мети потребувала використання такого комплексу методів: ретроспективно-пошуковий при аналізі джерел; джерелознавчий – при аналітичному використанні архівних матеріалів та їх цитування; хронологічний для відтворення панорами концертних заходів; музикознавчий при аналізі концертної діяльності західних скрипалів; також використано аксіологічний підхід при виявленні ціннісних перспектив міжнародної музичної співпраці. **Наукова новизна** полягає в здійсненні першого дослідження найпоказовіших прикладів концертної діяльності скрипалів Заходу в першій третині ХХ ст., що заклали потужний фундамент для формування національного скрипкового мистецтва і його влиття в річище професійної китайської музичної творчості як органічної складової національної культури. **Висновки.** Віднайдено та в хронологічній послідовності відтворено панораму найбільш яскравих концертних виступів західних скрипалів у Китаї в першій третині ХХ ст. Доведено значення їхньої концертної діяльності в процесі становлення професійного китайського скрипкового мистецтва.

Ключові слова: концертна діяльність, західні скрипалі, скрипкові твори, професіоналізація скрипкового мистецтва Китаю.

Chen Mengwei, Postgraduate Student, Mykola Lysenko Lviv National Music Academy

Examples of Concert and Performance Activities of Western Violinists in China in the First Third of the XXth Century

The purpose of the research is in finding facts and conducting a panoramic review of the concert performances of the most famous Western violinists in China in the first third of the 20th century to observe the evolutionary dynamics of the influence of international contacts on the process of formation of professional Chinese violin art. **Research methodology.** The realisation of the purpose required the use of the following set of methods: retrospective search in the analysis of sources; source studies – in the analytical use of archival materials and their citation; chronological to recreate the panorama of concert events; musicology in the analysis of the concert performance of Western violinists; an axiological approach was also used to identify valuable perspectives of international musical cooperation. **Scientific novelty** lies in carrying out the first study of the most representative examples of concert activity of Western violinists in the first third of the 20th century, which laid a powerful foundation for the formation of national violin art and its integration into the stream of professional Chinese musical creativity as an organic component of national culture. **Conclusions.** The panorama of the most vivid concert performances of Western violinists in China in the first third of the 20th century has been found and reproduced in chronological order. The importance of their concert activity in the process of formation of professional Chinese violin art is proven.

Keywords: concert activity, Western violinists, violin works, professionalisation of Chinese violin art.

Актуальність теми зумовлена відсутністю досліджень в галузі концертної діяльності в Китаї західних майстрів скрипкової гри та

встановленні значення їх праці на першому етапі становлення китайського професійного скрипкового мистецтва.

Аналіз досліджень і публікацій. Відомості про концертні виступи в 1910-1920-х рр. перших професійних і визнаних на Заході скрипалів з Британії, Чехії, Голландії, України знаходимо в оглядах щотижневика «Концерти. Музична освіта» [1], «Музичний огляд» [3], газет «Рубіж» [4] та «Харбінський вісник» [6]. Праця Лю Шіе Ціна «Харбінський симфонічний оркестр. 100 років розвитку» дозволила виявити імена скрипалів з першого складу оркестру та про їх концерти сольної музики. [2]. Важливим при дослідженні перших концертів західних скрипалів у Китаї стало вивчення матеріалів статті «Спогади скрипаля» Г. Сидорова (1993) [5]. Про концерти в Китаї 1920-х рр. Ф. Крейсера та Яші Хейфеца знаходимо матеріали в праці китайського дослідника Чень Лінцюня «Огляд китайської скрипкової музики до Ма Сицуня» (1995) [7], в матеріалах журналу «Рубіж» [4] та у Біографічному словнику [8]. Вивчення праці Сю Бучена «Музичне життя Шанхаю» (1999) дозволило прослідкувати ініціативи італійського скрипаля, професора скрипки Вищої музичної школи в Харбіні Арріго Фоа, що впродовж 1920-1930-х рр. організовував концерти світових майстрів Й. Сігеті, Є. Цимбаліста, Я. Хейфеца, Ш. Гольдберга, Міші Ельмана та ін. [10]. Інформацію про концерти Є. Менухіна – з праці Р. Магідова «Оповідання про людей і виконавців» (1955) [9].

Мета статті полягає в реконструкції панорами концертних виступів найвідоміших скрипалів світу в ряді крупних міст Китаю, що активно посприяли початку становлення китайського професійного скрипкового мистецтва в першій третині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Після втілення в життя гасел «Руху із засвоєння заморських справ» (розпочався в кінці 1860-х рр.) і «Руху за нову культуру» (1915), що сприяли пробудженню прагнення прогресивного населення Китаю досягти надбань Заходу і запроваджувати їх практику в себе на Батьківщині, в китайській культурі вперше спостерігаються яскраві ознаки її оновлення та підвищення рівня духовно-інтелектуального життя держави. Під впливом цих спрямувань у сфері скрипкового мистецтва зародилась і почала стрімко розвиватись тенденція розгортання концертно-виконавської праці скрипалів, які щоразу частіше почали приїздити до Китаю із Заходу. В 1907 р. в Шанхаї було створено перший китайський симфонічний оркестр, а наступні два десятиліття відзначились започаткуванням

практики регулярного проведення концертних виступів приїжджих виконавців. В пошуках творчої самореалізації знамениті і менше відомі скрипалі із Заходу почали щоразу частіше приїздити сюди, представляючи різноманітні сольні та в супроводі оркестру великі концертні програми.

Занурившись в історію становлення скрипкової концертної практики в Китаї, пригадаймо, що першим ще наприкінці ХVІІ ст. сюди приїхав француз Людовік Пернон. Саме він уперше (1699) в Пекіні, виконавши твори Маріні, Кореллі і Тореллі зробив перший крок на шляху започаткування традиції проведення в Китаї сольних концертів скрипкової музики. Незвичний для китайського інструментального виконавства динамічний та емоційний стиль його гри вже тоді привернув увагу відмінністю рис китайської і західної музичних традицій та відмінністю засобів художньої виразності. Зважаючи на те, що основою китайської музичної культури завжди була встановлена та віками збережена традиція плекання свого національного, скрипка не викликала в імператорів належного зацікавлення і справжнього бажання засвоювати її гру на теренах Китаю. Тому й була сприйнята лише в сенсі ознайомлення із дивовижним заморським артефактом, але початок було покладено.

Дещо ширшу виконавську діяльність від середини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. продовжили німці – місіонери Вальтер, Граммон, Гютцлаф та Фарбер, які, крім іншого, навчали євнухів імператорського двору гри на скрипці, створювали і керували струнним оркестром та зрідка як скрипалі-аматори виконували сольні скрипкові твори європейських композиторів.

Серед найбільш важливих наступних представників наприкінці ХІХ ст. виділились перші імена професійних західних скрипалів – англійця Роберта Харта (розпочав у Китаї концертну діяльність від 1871 р.) і чеха Антоніна Бромлі (від 1899 р.) [1, с. 4]. Обидва проживали в Китаї тривало і значно активніше від своїх західних попередників концертували, цілеспрямовано намагаючись розвивати своє професійне амплуа. Саме вони посприяли похваленню виконавства в Китаї у сфері скрипкової музики впродовж перших кількох десятиліть ХХ ст.

Після повалення імператорських династій, утворення нової держави Китайської Республіки (1912) та відкриття після вікової замкненості кордонів Китаю починаємо спостерігати прояви стрімкої активізації

гастрольної діяльності західних музикантів, що шукали нових територій світу для заробітків та реалізації себе як професійних виконавців. Поширення відомостей про відкриття нових територій для творчої реалізації швидко розповсюджувалось світом, тож влаштування концертів (скрипкової музики зокрема) в певних регіонах Китаю швидко почало набувати систематичності.

На початку ХХ ст. резонансними стали концертні виступи 1916 р. в Шанхаї відомих скрипалів з Європи – англійця Роберта Харта, голландця Хейста (ім'я не встановлено), чехів І. Кеніга та В. Пулкрабека. [1, 15]. З матеріалів журналу «Музичний огляд» дізнаємось про їх аншлагові концерти 1923 р. в Харбіні: «Відомі скрипалі з Європи Кеніг і Пулкрабек, що вже показали свою майстерність у Шанхаї, дали концерти для нас в залі Харбінського міського готелю. Всі місця були заповнені» [3, 15]. З праці Лю Шіе Ціна про харбінський симфонічний оркестр дізнаємось, що вони працювали артистами оркестру Китайської Східної залізниці в складі його першого колективу [2, 18-19] і що попри виконання творів симфонічної музики як оркестранти, вони періодично організовували концерти сольної музики: «В основному це були уривки з сонат та сюїт композиторів доби Бароко» [2, 54].

Важливим при дослідженні перших концертів західних скрипалів у Китаї стало вивчення матеріалів спогадів скрипаля харбінського оркестру Георгія Сидорова, що впродовж 1906-1947 років проживав у Китаї: «В тих роках Харбін був відомий своїм культурним життям, скупченням великої кількості артистів, співаків, музикантів, що наводнювали його концертні майданчики і осідали в його череві. Недарма це місто у 20-30-х роках називали «маленьким Парижем» [5, 136]. Також з його спогадів дізнаємось про початок камерно-ансамблевого концертного музикування, наприклад, що від 1922 р. в Харбіні періодично виступав квартет у складі: М. Шифферблат – 1-а скрипка, В. Трахтенберг – 2-а скрипка, І. Кеніг – альт, І. Ульштейн – віолончель. Скільки творів для квартету, тріо та інших ансамблів тут було зіграно!» [5, 137]. Шифферблатт уперше познайомив китайців з чудовими дуетами Віютті, Беріо, Моцарта, Плейсла і Данкля, ноти яких привіз до Китаю особисто і, бажаючи «розвивати смак, відчуття ансамблю і гармонії, знання музики, виконував їх особисто разом з учнями музичного відділення комерційного училища та в складі квартету [5, 144].

Справжньою сенсацією став 1923 р., коли до Пекіна приїхали світові майстри – австрієць Фріц Крейслер і Яша Хейфец зі США [8]. Крейслер, що на той час вже був визнаним всесвітньо відомим віртуозом, здійснюючи велике концертне турне містами США та Далекого Сходу, 1923 р. вперше відвідав Китай. Ще до приїзду до Піднебесної він, спираючись на мелодію почуті раніше китайської народної пісні, створив свою п'єсу «Китайський тамбурин» (1910), у якій зумів поєднати специфіку європейського мелодизму з елементами китайського фольклору. Китайський дослідник Чень Лінціонь, що здійснив короткий огляд функціонування скрипкової музики в Китаї на початку ХХ ст. писав, що «Майстер скрипки Фріц Крейслер, який ніколи раніше не бував у Піднебесній, полонив китайських слухачів своєю багатющою фантазією і чарівливістю звучання «голосу Китаю» на європейському інструменті ... Звучанням «голосу Китаю» на скрипці він шокував усіх!» [7, 34-35]. Харбінська газета «Рубіж» повідомляла про концерти вже визнаного в світі сольного виконавця творів романтичної музики Яші Хейфеца: [4, 1923 р., 1-2]. Щодо концертів у Харбіні повідомлялось: «Хейфец – майстер надзвичайної краси звуку, бездоганного смаку, вишуканого артистизму і серйозних досягнень в галузі інтерпретації музичних творів» і що крім іншого він «виконував скрипковий концерт e-moll Мендельсона, показавши бездоганність свого мистецтва співу на скрипці» [4, 1923, 3].

Після заснування першої в Китаї Шанхайської консерваторії (1927), в якій відразу було відкрито відділення скрипки, концертні виступи провідних західних виконавців значно активізувалися. Цьому сприяло прагнення професорів скрипки знайомити з високим мистецтвом кращих майстрів світового виконавства не лише пересічних любителів класичної музики, але й у першу чергу педагогів консерваторії та їхніх студентів – майбутніх професійних скрипалів. Влаштування таких виступів здебільшого відбувалось завдяки особистим контактам професорів Шанхайської консерваторії та їхньому прагненню організувати з цими майстрами проведення майстер-класів для студентів і педагогів. Зокрема, особливо багато концертів відбулось завдяки ініціативі італійського скрипаля Арріго Фоа, що на той час очолював відділення скрипки консерваторії. У 1920-1930-х рр. він давав особисто і організував безліч концертів видатних скрипалів – Йозефа Сігеті, Єфрема

Цимбаліста, Яші Хейфеца, Шимона Гольдберга, Міші Ельмана та ін. [10, 230-231].

Низку концертних виступів з тріумфальним успіхом розпочав 1927 р. в Китаї Ієгуді Менухін – ще зовсім юний американський скрипаль з родини емігрантів (його мама була родом з українського міста Ялта). Китай з його унікальною, незвичною для європейця багатотисячовою культурою і духовними традиціями зацікавлював скрипаль чи не найбільше. Саме тут він захопився філософією даосів і, як на це вказує один з його біографів Р. Магідофф, до кінця життя в усі гастрольні подорожі брав із собою томик засновника даосизму Лао Цзи. «Менухін виконав у Китаї «Кампанеллу» Н. Паганіні, «Андалуську серенаду» П. Сарасате і скрипкові концерти Моцарта, Бетховена та Мендельсона. Його блискуча і прониклива гра була сприйнята слухачами невгасаючими оваціями» [9, 92-94].

Повертаючись до спогадів Сидорова, виявлено, що впродовж 1928-1932 рр. в гастрольних виступах у Китаї презентували своє мистецтво Єфрем Цимбаліст, Михайло Піастро, Міша Ельман і професор скрипки Київської консерваторії Михайло Ерденко [5, 138]. Без сумніву, яскраві гастролі цих видатних музикантів зробили свій значний вплив на прагнення китайської молоді професійно навчатися гри на скрипці, помітно посприяли ще глибшому зацікавленню західним скрипковим мистецтвом найширшого загалу китайців і поширенню творів європейської скрипкової музики в Китаї. В своїх спогадах Г. Сидоров писав: «Кожний з цих музикантів є глибоко індивідуальний. Та їх, на мій погляд, об'єднувала нестримна емоційність та пристрасть, що не знає межі» [5, 137-138].

Також про виступи цих скрипалів у 1929 р. повідомлялося в спеціальній рубриці газети «Концерти. Музичний огляд», де розміщувались короткі повідомлення про проведення концертів цими артистами: «В різний час до нас приїздили віртуози – Леопольд Годовський, Михайло Ерденко, Міша Ельман і Михайло Піастро. Кожний з них був індивідуальним у своєму мистецтві гри, кожен мав своє розуміння стилю і свою інтерпретацію. ... Виконання Ерденка вирізнялось особливою виразністю, щиросердністю і блискучою технікою гри. Він володів винятковою силою емоційного впливу на слухача. Ельман мав наспівний красивий тон, його інтерпретація була оригінальною, а техніка віртуозною. Годовський володів

бездоганною технікою і змушував розуміти музику. Гра Піастро вражала, переконувала, проникала в душу, в ній яскраво виражалась майстерність віртуоза» [1, 1929, 15-16].

Серед найбільш примітних стали також концерти 1932 р. в Харбіні скрипаля Олександра Могилевського – колишнього директора Кремлівського симфонічного оркестру і директора Державного квартету ім. Страдіварі. Могилевський народився в українському містечку Умань і музичну освіту здобував спочатку в Україні (в класі Г. Фрідмана в Одеському музичному училищі) і пізніше в Леопольда Ауера в Петербурзі. Про його приїзд Сидоров писав: «Олександр Могилевський – всесвітньо відомий музикант, який ще до революції завоював собі ім'я видатного скрипаля-віртуоза і ансамбліста. У нас він виконував концерт Чайковського» [5, 137]. Впродовж першого приїзду Могилевського до Харбіна 1932 р. відбулась ще одна знакова подія, що мала в історії інтеграції західних традицій в скрипкову школу Китаю особливо важливе значення. В газеті «Харбінський вісник» цього року неодноразово згадувалось про проведений ним майстер-клас зі студенткою Неджико Сува перед учнями і педагогами Вищої харбінської музичної школи, в ході якого «обидва показали нам таємниці успіху своєї роботи» [6, 1].

У 1931 р. знову двічі приїздив до Китаю Яша Хейфец, виступивши в Тяньцзині з двома концертними програмами. Встановлено, що в листопаді він виконував «Чакону» Ф. Віталі, «Іспанську симфонію» Е. Лало, «Арію» і «Чакону» Й. С. Баха, «Рондо» Ф. Шуберта, п'єсу «Дівчина з волоссям кольору льону» К. Дебюссі і концертну фантазію «Циганка» М. Равеля. В грудні його програму склали Соната для скрипки і фортепіано ор. 45 №3 Е. Гріга, Концерт для скрипки з оркестром П. Чайковського, прелюдія з оркестром «Післяполудневий відпочинок фавна» К. Дебюссі і окремі Каприси Н. Паганіні [4, 1931, 138].

Також не припиняв своїх контактів з Китаєм й Ієгуді Менухін. На початку 1950-х і 1980-х років скрипаль приїздив до Пекіна, виконуючи здебільшого твори великих форм – концерти для скрипки з оркестром Бетховена, Мендельсона, Брамса, Сібеліуса. Коментуючи виступи скрипаля, американський журналіст Роберт Магідофф писав: «Менухін – скрипаль великого концертного плану, йому більше властиве виконання великих концертних полотнищ, ніж салонних мініатюр, які,

зрештою, він виконував однаково бездоганно, надаючи кожній музичній фразі неповторних нюансів» [9, 137]. У 1980 р. Менухіну було присвоєно звання почесного професора Пекінської консерваторії, 2012 р. в Пекіні проведено «Міжнародний конкурс Ієгуді Менухіна для молодих скрипалів», а в пам'ять про нього в 2019 р. в Пекіні створено «Міжнародний музичний навчальний центр імені І. Менухіна».

Чень Лінціонь наводить факти виступу видатного угорського скрипала, випускника академії Ференца Ліста Йожефа Сігеті. Він виконував у Китаї сонати і партити для скрипки соло Й. С. Баха [7, 36].

Серед яскравих західних скрипалів, що приїздили в цих роках до Китаю, належить Альфред Віттенберг (1880-1952). 1939 р. він приїхав до Шанхая з Німеччини, де працював скрипалем фортепіанного тріо під керівництвом австрійського піаніста А. Шнабеля і першим скрипалем оркестру Берлінського оперного театру, з яким із величезним успіхом виконував віртуозні концерти для скрипки з оркестром Мендельсона і Брамса.

Натхненний виконавець творів романтичної музики, високошанований і відомий у всьому світі скрипаль опинився в Китаї не з власної волі. На самому початку другої світової війни, рятуючись від переслідувань німецькими фашистами євреїв, він після тривалих поневірянь знайшов притулок у Шанхаї. Не дивлячись на доволі складні умови перебування, Віттенберг залишився тут до своїх останніх днів, навіть не використавши можливість переїхати до США, куди закликав до себе його берлінський товариш Шнабель і вже емігрували та успішно працювали І. Менухін, Я. Хейфец та інші.

Тривалий час Віттенберг не міг знайти в Шанхаї роботи. Вибратися із злиднів і продовжити розвивати власне мистецтво в Китаї йому допомогли самі музиканти, зокрема скрипаль Арріго Фoa – один з найактивніших мистецьких діячів єврейської громади Шанхая. Фoa організував йому сольний виступ з муніципальним симфонічним оркестром міста. Почувши гру Віттенберга, про нього відразу заговорили як про справжнього майстра скрипки. Після цього концерту у Віттенберга з'явилося чимало учнів – дітей і дорослих, початківців і студентів. Він розучував з ними твори, багато з яких знав напам'ять, розповідав про авторів творів, відкривав секрети технічної майстерності, прослуховував з ними записи різних

виконавців і допомагав робити порівняльні виконавські аналізи. Учні Віттенберга згадували, що він був справжнім віртуозом, а його стиль педагога відзначався доступністю, сумлінністю та великою відданістю скрипковому мистецтву [10, 192]. Після закінчення війни Віттенберга було запрошено працювати другим скрипалем Шанхайського великого симфонічного оркестру і професором скрипки Шанхайської консерваторії. З його класу вийшло багато талановитих виконавців, найбільш відомим серед яких став син німецьких емігрантів, інвалід (із серйозним захворюванням хребта) Хайнц Грюнберг.

Висновки. На підставі аналізу матеріалів давніх періодичних видань Хейлундзянського архіву – газет «Рубіж», «Харбінський вісник» та журналів «Концерти. Музична освіта», «Музичний огляд», спогадів сучасника Г. Сидорова, музикознавчих праць Лю Шіе Ціна «Харбінський оркестр» та Сю Бучена «Музичне життя Шанхая», Р. Магідова «Ієгуді Менухін», Чень Лінціоня «Огляд китайської скрипкової музики до Ма Сицуна» віднайдено і систематизовано факти про гастрольні виступи в першій третині ХХ ст. в Китаї найвидатніших скрипалів ХХ ст. – австрійця Ф. Крейслера, угорця Й. Сігеті, поляків Л. Годовського і Ш. Гольдберга, італійця Арріго Фoa, американських – Я. Хейфеца та І. Менухіна (був родом з України), англійця Р. Харта, чехів В. Пулкрабнка і А. Бромлі, голландця Хейста. Важливим стало виявлення багатьох концертів скрипалів з України О. Могилевського (з Умані), М. Ельмана (з Тального), І. Островського (з Києва), В. Трахтенберга (з Одеси), М. Ерденка (працював професором скрипки в Київській консерваторії в 1914-1920 рр). Підсумовано, що їх виступи сприяли формуванню у китайської публіки високих смаків, прагненню слухати високопрофесійне виконання, знайомитись з кращими творами світової скрипкової класики, впливу мистецького життя на розвиток національного скрипкового мистецтва та в результаті – підвищенню професійної якості гри китайських виконавців. При опрацюванні та узагальненні цієї інформації доведено, що міжнародні контакти в сфері концертної діяльності мали вирішальний вплив на початок становлення професійного китайського скрипкового мистецтва та інтеграції західних традицій у скрипкове мистецтво Китаю.

Література

1. Концерти. Музична освіта. Харбін, 1916. №1-6. 24 с.; 1929. № 1-4 24 с.
2. Лю Шіе Цін. Харбінський симфонічний оркестр. Сто років розвитку: 1908 – 2008. Шанхай: Шанхайська консерваторія, 2008. 164 с.
3. Музичний огляд. Харбін, 1923. №1-4. 16 с.; 1929. №1-4. 16 с.
4. Рубіж. Щотижневий літературно-художній журнал. Харбін, 1923. №45. 24 с.; 1931. № 15. 25 с.
5. Сидоров Г. М. Спогади скрипаля. Музичний Харбін. Харків: Наука, 2005. С. 136 – 145.
6. Харбінський вісник. Харбін, 1932. №33. 24 с.
7. Чень Лінцюнь. Огляд китайської скрипкової музики до Ма Сицун. Музичне мистецтво. Шанхай: Шанхайська консерваторія, 1995. №2. С. 33-36.
8. Dictionary of Ming Biography. New York: Columbia University Press, 1976. URL: <http://cup.columbia.edu/book/dictionary-of-ming-biography-13681644/9780231038331> (дата звернення: червень 2023).
9. Magidoff R. Yehudi Menuhin. The story of the man and the musician. New York, 1955. 203 pp.
10. Xu Bucheng. Musical life of Shanghai. The jews of China. New York: An east gate book, 1999. P. 230–231.

References

1. Concerts. Musical education. (1916). Harbin. №1-6. 24 p.; 1929. № 1-4, 24 [in Chinese].
2. Lu Shie Gqin. (2008). Harbin Symphony Orchestra. One hundred years of development: 1908 – 2008. Shanghai. 164 [in Chinese].
3. Musical review. (1923). Harbin. №1-4. 16 (1929). №1-4. 16 [in Chinese].
4. Frontier. (1923). Weekly literary and artistic magazine. №45. 24; (1931). № 15. 25 [in Chinese].
5. Sydorov, H. M. (2005). Memoirs of a violinist. Musical Harbin. Kharkiv: Nauka. 136-145 [in Ukrainian].
6. Harbin Bulletin. (1932). No. 33. 24 [in Chinese].
7. Chen, Lingqun. (1995). A Look at Chinese Violin Music to Ma Sitsun. Musical art. Shanghai. No. 2. 33-36 [in Chinese].
8. Dictionary of Ming Biography. (1976). New York: Columbia University Press. Retrieved from: <http://cup.columbia.edu/book/dictionary-of-ming-biography-13681644/9780231038331> [in English].
9. Magidoff, R. (1955). Yehudi Menuhin. The story of the man and the musician. New York. 203 [in English].
10. Xu Bucheng. (1999). Musical life of Shanghai. The Jews of China. New York: An east gate book. 230 – 231 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 12.07.2023
Отримано після доопрацювання 14.08.2023
Прийнято до друку 21.08.2023*